

УДК 340(477)

Д.О. Беззубов,
кандидат юридичних наук

ОЗНАКИ І РИСИ ЮРИДИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми формування і функціонування рис юридичної безпеки як елементів права України. Розкриваються основні ознаки і риси категорії “юридична безпека” як елементів права.

Ключові слова: юридична безпека, ознаки, риси.

В статье рассматриваются проблемы формирования и функционирования черт юридической безопасности как элементов права Украины. Раскрываются основные признаки и черты категории “юридическая безопасность” как элементов права.

Ключевые слова: юридическая безопасность, признаки, черты.

Several problems of formation and functioning of the features of a legal safety as the elements of the right of Ukraine are considered. Basic signs and features of a category “legal safety” as the elements of right are revealed.

Keywords: legal safety, signs, features.

Складність і суперечність, взаємозалежність і взаємовиключність процесів, що визначають стабільний і сталий розвиток людської цивілізації на сучасному етапі її існування, диктує необхідність аналізу проблем безпеки на якісно новому міждисциплінарному рівні, з розширенням меж традиційної методології і використанням ігнорованої або недооцінюваної раніше правової теорії. Коли кількість джерел небезпеки для людини і суспільства неухильно зростає, не можна ефективно вирішити проблему безпеки без розробки правового забезпечення й юридичного інструментарію.

У сучасному світі потреба в безпеці виявляється в площині права, з допомогою якого визначаються критерії безпеки, виробляється комплекс заходів і механізмів безпеки у галузях економіки, зовнішній і внутрішній політиці, сфері суспільної безпеки і правопорядку, оборони тощо. Право, правотворчість і правозастосування виступають ключовими ланками в механізмі забезпечення безпеки і в сукупності мають бути виділені в самостійну специфічну сферу безпеки – безпеку певної галузі.

Перехід до демократичного державного устрою значно підвищує роль юридичного чинника в житті суспільства, що породжує залежність суб'єктів від обсягу й якості правового регулювання, ефективної діяльності юридичних органів. Низький рівень правового регулювання суспільних відносин, що виражається в суперечності правової системи, бездіяльності, непрофесійності і корумпованості чиновницького складу, викликає недовіру до права і держави в цілому, спонукає звертатися до “тіньового правосуддя”, викликаючи свавілля і насильство. Немоżliвість захистити свої права, життя, власність правовим шляхом провокує населення на самозахист, зокрема кримінальними способами, підвищує авторитет злочинних утворень, дискредитує владу і державні інститути.

Ці проблеми знайшли своє відображення в працях вчених у галузі адміністративного права: А.П. Альгіна, В.А. Абчука, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Б.В. Бірюкова, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Вебера, Е. Гобсбаума, М.С. Гринберга, Р. Давіда, М.В. Коваліва, В.В. Копейчикова, О.В. Копана, В.К. Колпакова, В.О. Котюка, В.А. Ліпкана, Р.Д. Льюїса, В. В. Мамчуна, В.А. Ойгензіхта, Х. Райфа, В.П. Столбового, Т.Л. Ріктора, О.К. Тихомирова, Е. Фромма, В.П. Чабана, В.О. Шамрая та ін.

Розглядаючи феномен юридичної безпеки як самостійний предмет наукового аналізу, потрібно враховувати наявність зв'язків з юридичною, економічною, політичною, соціальною, екологічною та іншими видами безпеки.

Юридична безпека як особливий різновид соціальної безпеки може розглядатися як: 1) сукупність здійснюваних у правовій системі з допомогою правових методів засобів і способів правового забезпечення (охорони, захисту); 2) стан правової захищеності (гарантованості) життєво важливих інтересів (статусів, режимів і т.п.) суб'єктів, що досягається в результаті вступу до сфери правових відносин. Це визначення розглядається як початковий методологічний орієнтир для подальшого уточнення понятійного апарату дослідження.

Розглянемо найбільш суттєві риси юридичної безпеки.

По-перше, юридична безпека – це особливий, специфічний і невід'ємний стан суспільства, держави й особи. Юридична безпека – найважливіша властивість правової системи, показник її здатності забезпечити захищеність і збереження основних соціальних інтересів. Категорія “безпека” є “природно-правовою, нормативно-закріпленою ідеєю, що визначає суть, соціальне призначення, системність, розвиток позитивного права, правової матерії, правового життя, що спрямовує правове регулювання” [1]. Юридична безпека – ключова правова цінність, без якої значущість інших цінностей виявляється сумнівною.

По-друге, юридична безпека з функціональної точки зору – це певна діяльність, форма цілеспрямованої практичної активності суб'єктів, пов'язана з правом, юридичною сферою. Першоосновою, що обумовлює юридичну безпеку як систему певних органів, функцій держави і суспільства, є потреба захищати інтереси країни, народу, суспільства і громадян правовими засобами. Звідси юридична безпека тактично припускає вдосконалення юридичних засобів і механізмів забезпечення соціальної безпеки, а стратегічно – використання правових інструментів для забезпечення оптимального розвитку відносин у різних сферах життя суспільства загалом.

По-третьє, термін “юридична безпека” вживається не тільки стосовно об'єкта захисту (учасник правових відносин), а й джерела виникнення небезпеки. Юридична безпека як елемент виховання та функціонування простору людини, свого роду “юридично-педагогічна безпека”. Наприклад, правова регламентація захисту окремих осіб, населення і довкілля від радіаційної небезпеки, юридична безпека руху, небезпечних виробничих об'єктів, гідротехнічних споруд, військової служби і т.п. [2]. Йдеться про юридичну безпеку суб'єктів права, але в умовах конкретної сфери життєдіяльності суспільства або дії на суб'єкт відповідних джерел підвищеної небезпеки.

По-четверте, у визначенні йдеться про правову захищеність не особи, суспільства і держави загалом, а їх інтересів, причому інтересів життєво важливих. Умови юридичної безпеки порушуються не тільки тоді, коли ліквідується сам об'єкт, а й у тих випадках, коли не задовольняється певний інтерес об'єкта, причому важливий, відсутність якого може призвести до його знищення (наприклад, безпека військова й оборонна). Стосовно людини можна говорити про визначальну роль юридичної безпеки життя.

По-п'яте, коли йдеться про юридичну безпеку, маємо на увазі стан захищеності, який впливає із загального розуміння безпеки як соціального явища. Проте, виділяючи головний предмет юридичного захисту “життєві інтереси суб'єктів”, зміст юридичної безпеки слід тлумачити ширше і співвідносити безпеку не стільки із захищеністю інтересів особи, скільки із захищеністю життєвого простору, в якому ці інтереси реалізуються. Таким простором виступає правова система суспільства. Розгорнуту і повну характеристику безпеки обґрунтовує В.І. Мітрохин у монографії “Суть і категоріальний апарат сучасної концепції національної безпеки”. “У нашому уявленні, – пише В.М. Гаращук, – безпека – це кількісна й якісна характеристика захищеності середовища життя, честі, гідності, цінностей особи, соціальних груп, суспільства, цивілізації в цілому від дії несприятливих чинників і умов, забезпечуючи економічним, політичним, військовим, інтелектуальним, фізичним та іншим потенціалом” [4]. Це соціально-філософське визначення безпеки як характеристики життєвого простору людини, суспільства, держави, соціальних, етнічних, професійних співтовариств, економічних, політичних й інших структур, що відповідає ознаці системності, дозволяє адекватніше аналізувати сутнісні риси юридичної безпеки, її об'єктивні й суб'єктивні параметри.

По-шосте, захист повинен здійснюватися від загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Джерелом формування загрози є розмаїття внутрішніх і зовнішніх суперечностей суспільного розвитку в різних сферах людської діяльності в динаміці свого розвитку [5]. Порівняння внутрішніх і зовнішніх погроз показало, що найбільшу небезпеку для українського суспільства являють внутрішні. Тому мета юридичної безпеки може мати винятково внутрішньодержавний характер. Це впливає з важливості державного суверенітету, незалежності тощо.

По-сьоме, сформульоване визначення акцентує увагу на мінімальній, але обов'язковій умові юридичної безпеки, – правовій захищеності. Проте до поняття юридичної безпеки органічно входять і такі ознаки, як відновлення порушеного правового стану суб'єктів, якнайповніше забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зміцнення дисципліни, законності та правопорядку, формування правової державності й високого рівня правової культури, правового життя суспільства та особи, сприяння раціональному і прогресивному розвитку правової сфери суспільства і т. ін.

Цінність юридичної безпеки полягає не тільки в наявності засобів правового захисту від загроз, а й в наявності дієвого механізму відновлення порушених інтересів суб'єктів права. Передбачити всі небезпеки неможливо, події іноді розвиваються інакше, ніж собі уявляють суб'єкти. Тому має бути впевненість у тому, що при дотриманні чинних правових норм частину завданих матеріальних збитків їм відшкодує держава. У цьому випадку держава несе відповідальність за ризик настання негативних наслідків через відсутність з її боку своєчасної політико-правової профілактики юридичних небезпек. Важливо швидко й ефективно подолати наслідки кризи, відновити правовий стан, що дозволяє продовжити нормальний розвиток суспільних відносин.

По-восьме, принциповим елементом змісту поняття “юридична безпека” виступає стабільність правової системи. Остання нерозривно пов'язана з ключовою функцією права як нормативної основи правової системи. Право – це, насамперед, “інструмент безпеки і, отже, волі” [6]. “Тільки в тому разі людина в майбутньому зможе свідомо займатися будь-якою діяльністю, організувати свою працю, створити сім'ю, якщо вона може розраховувати на збереження того, що має, якщо сьогодні вона може передбачати наслідки своїх вчинків...” [7].

Звідси впливає висновок, що, чим стійкіша правова система, тим життєздатнішими є право і законодавство, а тому оцінка їх безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами правової системи веде до їх дестабілізації і є сигналом переходу правової системи в небезпечний стан.

По-дев'яте, не можна говорити про юридичну безпеку як явище похідне, залежне від реального курсу політики і економіки країни. Юридична безпека в такому разі втрачає будь-який сенс, оскільки немає початкової захищеності суб'єктів права від коливань політичної і соціально-економічної сфери.

Остання теза вимагає пояснень. Питання про співвідношення економіки, політики і права належить до завжди актуальних. Навколо нього завжди велася жорстка полеміка: що стоїть на першому місці – політика чи економіка. Ці суперечки і розбіжності пояснюються тим, що економіка, політика і право найбільше зачіпають інтереси різних соціальних груп, верств, партій, ділових кіл, правлячих еліт, владних структур і пересічних громадян. Їх прагнення, як правило, не збігаються, а найчастіше – кардинально розходяться.

Держава і право – це соціально-політичні інститути, викликані до життя економікою, потребами її розвитку і регулювання. Разом з тим, право є найбільш адекватною формою економічних відносин. Останні можуть нормально функціонувати винятково у правовій формі.

По-десяте, найважливішою складовою юридичної безпеки виступає правова інформованість населення. Держава зобов'язана попереджати кожного суб'єкта про те, які існують загрози в юридичній сфері, який нині накопичений досвід із можливих небезпек. Навпаки, правова невизначеність – це стан, коли суб'єкт не може передбачити майбутнє, а тому не може виробити лінію власної поведінки, що запобігає

настанню для нього або інших суб'єктів небажаних наслідків. Правову інформованість у цьому аспекті розуміють як відомості і знання про право, що діє, способи його реалізації, а юридична безпека при цьому – усвідомлення суб'єктом можливості настання небажаних наслідків (подій) і наявність реальної можливості самостійно виконати юридичні дії, що знижують ступінь негативної ймовірності, або звернутися за допомогою до інших суб'єктів, зокрема держави.

Для того, щоб усвідомлено вибрати оптимальний варіант своєї юридично значущої поведінки і належним чином сформулювати свою волю для вступу в конкретні правовідносини будь-яка особа повинна мати такі вірогідні відомості:

- 1) варіанти поведінки, які чинне право визнає правомірними й охороняє від порушень;
- 2) дії, які потрібно зробити, щоб реалізувати свої права в конкретних відносинах і забезпечити отримання очікуваного результату;
- 3) що потрібно від уповноваженої особи в процесі реалізації конкретних правовідносин;
- 4) способи захисту порушеного права, закріплені чинним законодавством;
- 5) санкції, які можуть бути застосовані до особи, яка порушує чинні норми або не виконує свої обов'язки.

Високий рівень правової інформованості громадян залежить не тільки від них самих, їх активності у вивченні чинних норм права, а й низки об'єктивних обставин. До останніх найчастіше відносять відвертість, доступність офіційних джерел права для всіх громадян та інших зацікавлених осіб; чіткий і зрозумілий для осіб, які не мають юридичної освіти, стиль викладення нормативно-правових розпоряджень; загальну писемну культуру населення; можливість отримати кваліфіковану юридичну консультацію в компетентних органах держави або громадських юридичних установах.

Постановка питання про юридичну безпеку має два аспекти. Перший з них полягає в забезпеченні захищеності самої правової системи і спрямований на її вдосконалення і подальший розвиток. Другий полягає в тому, що в рамках правової системи з допомогою правового регулювання суспільних відносин вживаються заходи безпеки в різних сферах (економічній, екологічній, військовій і т. д.). І те, й інше – “сполучені посудини”, наповнені єдиним змістом. Отже, юридична безпека покликана забезпечити гарантованість і захищеність національних інтересів, що мають місце під час правового регулювання суспільних відносин, опосередкувати всі види безпеки. Все це визначає роль і значення юридичної безпеки в охороні інтересів суб'єктів права в Україні та її провідне місце серед інших видів безпеки.

У наукових джерелах і засобах масової інформації обговорюються проблеми економічної, військової, фізичної, технічної, інформаційної, екологічної, демографічної, продовольчої та інших видів безпек. Але всі ці безпеки мають юридичну складову, без урахування якої жодна з них функціонувати не може. Вони повинні мати юридичний супровід, забезпечення у вигляді належного правового регулювання і правозастосування. Так, наприклад, авторами доктрини інформаційної безпеки як першочергові заходи зазначаються “розробка і впровадження механізмів реалізації правових норм, регулюючих відносини в інформаційній сфері, а також підготовка концепції правового забезпечення інформаційної безпеки України” [5].

Юридична (правова) безпека включає разом із законодавчим забезпеченням безпеки також належну діяльність правоохоронних, судових, правозастосовних органів, механізми самозахисту суб'єктами своїх прав, інші форми. Принциповою підставою виділення юридичної безпеки в самостійний вид безпеки є впровадження правової складової у ключових сферах життєдіяльності суспільства. В українській мові прикметники “юридичний” і “правовий” – це синоніми (“*jure*” лат. означає “право”). Тому спроби розмежування цих понять, які мають місце у науковій літературі, є необґрунтованими.

Юридичні норми упорядковують, класифікують загрози безпеці й визначають можливі заходи їх придушення або попередження. Ідеальною є ситуація, коли будь-яке застосування сили для захисту безпеки стане можливим тільки як правовий

акт. При цьому успіх залежатиме від дотримання суворих, зрозумілих і послідовних процесуальних гарантій. Отже, загроза безпеці може бути кваліфікована тільки як посягання, заборонене правом.

Досягнення політичної, економічної, соціальної, екологічної, моральної стабільності суспільства в умовах дії комплексу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників – ось той перелік питань, які включає сфера правового регулювання безпеки. Нині юридичне забезпечення питань безпеки пов'язане насамперед з економічними, гуманітарними, екологічними й іншими внутрішніми проблемами. При цьому як внутрішні, так і зовнішні чинники, що несуть загрозу національній безпеці, є результатом суспільного розвитку. Вони можуть і повинні бути компенсовані правовими методами на підставі їх аналізу й вжиття заходів з їх виявлення та реагування на них. Глибоке і всебічне їх виявлення, вивчення і облік має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Визначення цих чинників дозволяє з'ясувати об'єкти, що підлягають захисту, розробити конкретні заходи для запобігання загрозам щодо цих об'єктів і, що дуже важливо, сформулювати концепцію загальнодержавної системи засобів забезпечення національної безпеки.

Проблема юридичної безпеки виникла не сьогодні, хоча саме в сучасних умовах в Україні вона актуалізувалася знову. На різних етапах розвитку української державності простежується тенденція “жертвування” юридичною безпекою особи в інтересах влади. Завжди в історії нашої країни основними методами влади були примус, активне втручання в будь-яку сферу життєдіяльності людини. Не тільки радянській, а й українській дореволюційній традиції властиві ідеї про підпорядкування особи та її прав інтересам колективу, примат держави над правом. Самодержавство, керівна роль Комуністичної партії під час перебування у складі СРСР виключали можливість самої постановки проблеми забезпечення юридичної безпеки в країні.

Попри зневажливе, а інколи й негативне ставлення до прав і свобод людини в Україні, сьогодні ідеї природного права активно сприйняті суспільно-політичною думкою. Значним досягненням на цьому шляху стала нова, пострадянська Конституція України 1996 р., яка закріпила права і свободи людини й громадянина, положення про розподіл влади, правову державу тощо. Проте до недоліків Основного закону слід віднести той факт, що безпека як одна з основних соціальних і юридичних гарантій, на жаль, не отримала повноцінного конституційного статусу.

Безпека країни як категорія загальнолюдська, стратегічна, доктринальна може і повинна бути виражена на рівні спеціального правового закону, що визначає суть явища, його зміст, загальний механізм забезпечення безпеки людини і суспільства, пріоритети, основні напрями реалізації. Чинний Закон України “Про основи національної безпеки” [9] закріплює правові основи забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, визначає систему безпеки та її функції, встановлює порядок організації і фінансування органів забезпечення безпеки, а також контролю і нагляду за законністю їх діяльності.

У Концепції національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України, відбита сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі й державну стратегію у сфері забезпечення безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного й іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей.

Національна безпека вимагає систематично оновлюваних підходів у визначенні пріоритетів у забезпеченні того або іншого виду безпеки і прогнозування проблем у цій сфері. Концепція є тим політичним документом, на основі якого розробляються нормативно-правові акти, що регулюють різноманітні питання безпеки [7].

Загалом доходимо висновку, що перед сучасною Україною постає завдання більш розгорнутої регламентації питань безпеки, розробки чіткого понятійного апарату і термінології у цій сфері. Недосконалість правового забезпечення безпеки в Україні багато в чому пов'язана з тим, що чинні норми права містять спрощені юридичні конструкції, або, навпаки, надмірно ускладнені моделі. Стислість законодавчого формулювання не тільки обмежує зміст поняття, а й нівелює зміст інших

законодавчих актів, що копіюють наведене формулювання. Тому актуальним завданням на найближчий час стає розв'язання проблем формалізації текстів нормативно-правових актів, що встановлюють базові положення забезпечення безпеки особи, суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вітлінський В.В.* Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності : навч. посіб. / В.В. Вітлінський, Л.Л. Маханець. – К. : КНЕУ, 2008. – 432 с.
2. *Витрук Н.В.* Особенности юридического механизма реализации конституционных прав и свобод личности / Н.В. Витрук // Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. – М., 1983. – 111 с.
3. Виховна робота у підрозділах внутрішніх військ : навч. посіб. / Ілляк О.О., Гунбін К.Ю., Круть П.П. та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 163 с.
4. *Гаращук В.М.* Контроль та нагляд у державному управлінні : навч. посіб. / В.М. Гаращук – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – 55 с.
5. Геополітика і національна безпека. Словник основних понять і визначень / Під заг. ред. В.Л. Манілова. – М., 1998. – С. 18.
6. *Герасимова В.* Право на риск / В. Герасимова // Правда. – 1986. – 12 мая. – С. 3.
7. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. ; керівник авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

Отримано 03.04.2013